

Ewa Wolska

Konserwacja malowideł ściennych z XVI w. w prezbiterium katedry w Oliwie

---

Ochrona Zabytków 17/1 (64), 47-54

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Il. 1. Oliwa. Katedra, południowa ściana prezbiterium, malowidła ścienna z XVI w. Przed konserwacją

1. Oliwa. La Cathédrale, le mur sud du choeur, peintures murales du XVIe siècle. Avant la restauration

EWA WOLSKA

KONSERWACJA MALOWIDEŁ ŚCIENNYCH Z XVI W. W PREZBITERIUM KATEDRY W OLIWIE *)

W dwóch zachodnich przesłach prezbiterium zachowały się malowidła ścienna, powstałe między rokiem 1583 a 1587, fundacji

opata Kaspra Jeszke, przedstawiające fundatora i benefaktorów kościoła i klasztoru oo. cystersów w Oliwie, wykonane na pobiale

* Prace konserwacyjne, zlecone przez Miejskiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, wykonał w 1961 r. zespół konserwatorów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w składzie: mgr. Zbigniew Brochwicz, mgr. Wiesław Domasłowski, mgr. Maria Roznerska, art. kons. Ewa Wolska, art. kons. Jerzy

Wolski, przy konsultacji doc. Leonarda Torwirta. Badania technologiczne i opracowanie materiałów konserwujących wykonali: Z. Brochwicz i W. Domasłowski. Kierował pracami i wykonał dokumentację fotograficzną J. Wolski.

Il. 2. Oliwa. Katedra, północna ściana prezbiterium, malowidła z postaciami książąt pomorskich. Przed konserwacją

2. Oliwa La Cathédrale, le mur du nord. Les peintures représentant les princes de Poméranie. Avant la restauration

Il. 3. Oliwa. Katedra, północna ściana prezbiterium, malowidła z postaciami książąt pomorskich. Po punktowaniu

3. Oliwa. La Cathédrale, le mur du nord. Les peintures représentant les princes de Poméranie. Après les retouches

Il. 4. Oliwa. Katedra, północna ściana prezbiterium, malowidła z postaciami Subisława i opata Kaspra Jeszke. W czasie prac konserwacyjnych

4. Oliwa. La Cathédrale, le mur nord du chœur. Les peintures représentant Subisław et l'Abbé Kasper Jeszke. Pendant la restauration

wapiennej techniką mieszaną — tempera i olej¹.

Przedstawione postaci uszeregowane są na przeciwnych ścianach północnej i południowej w poziomym pasie o szerokości 398 cm, biegnącym przez całą długość (715 cm) dwóch przęseł ścian północnej i południowej (il. 1). Oprawę każdej postaci tworzą zdobione girlandami, odcinkowe arkady wsparte na kolumnach, dźwigające profilowane belkowanie, które stanowi górną ramę malowidła. Dołem kom-

pozycję zamyka jednowierszowy pas z inskrypcją dotyczącą przedstawionych postaci. Cykl przedstawieniowy rozpoczyna się na ścianie północnej od wschodu postacią legendarnego księcia Subisława, założyciela konwentu oliwskiego, klęczącego przed Matką Boską z Dzieciątkiem i ofiarowującego widoczny w tle kościół oliwski² (il. 4). U stóp Subisława klęczy mała postać fundatora malowideł, opata Kaspra Jeszke³. Inskrypcja odnośnie Subisława brzmi: DVX SVBV ... VNDATOR OLIVAE:A°. D_NI.

¹ Omawiane malowidła do roku 1956 były zastąpione fundowanymi w 1613 roku obrazami na deskach o tym samym temacie, ujętymi we wspólne ramy architektoniczne. Zdjęcie w 1956 r. obrazów do konserwacji przyczyniło się do odsłonięcia malowideł ściennych, wzmiankowanych w artykule K. Klę-

kównej: *Portrety książąt pomorsko-kaszubskich w Oliwie*. „Ziemia” 1929, s. 113.

² Widok sprzed pożaru w 1577 roku.

³ Postać tę można było ustalić na podstawie herbu, oraz podobieństwa z postacią opata Kaspra Jeszke na epitafium tegoż opata w transepcie katedry.

Il. 5. Oliwa. Katedra, południowa ściana prezbiterium, malowidła z postaciami królów. W czasie konserwacji

5. Oliwa. La Cathédrale, le mur sud du choeur. Les peintures représentent les rois. Pendant la restauration

Il. 6. Oliwa. Katedra, południowa ściana prezbiterium, malowidła z postaciami królów. Po punktowaniu. (W lewym górnym narożniku w partii gzymsu widoczne trzy perełki, ślady wcześniejszego malowidła)

6. Oliwa. La Cathédrale, le mur sud du choeur. Les peintures représentant les rois. Après les retouches (Sur la corniche de l'encoignure gauche trois petites perles sont visibles, ce sont les traces d'une peinture plus ancienne)

Il. 7. Oliwa. Katedra, południowa ściana prezbiterium, malowidło ściennie, fragment z widocznymi perełkami wcześniejszego malowidła. W czasie konserwacji

7. Oliwa. La Cathédrale, le mur sud du chœur. Un détail de la peinture — le petites perles de l'ancienne peinture. Pendant la restauration

Il. 8. Oliwa. Katedra, północna ściana prezbiterium, malowidło ściennie, fragment z głową Kaspra Jeszke. W czasie konserwacji

8. Oliwa. La Cathédrale, le mur nord du chœur. Détail de la peinture — la tête de Kasper Jeszke. Pendant la restauration

M. C. L^{xx} (il. 11). Następna w lewo postać przedstawia księcia pomorskiego Sambora, w pozycji stojącej w trzech czwartych (podobnie jak wszystkie pozostałe postaci). Z kolei przedstawieni są: Mestwin I, Świętopełk i Mestwin II, ostatni książę pomorski. U stóp postaci książąt widnieją tarcze herbowe z godłem gryfa pomorskiego. U stóp opata infuła opacka i herb z polem czterodzielnym, w którego dwóch przeciwległych ćwiartkach ptaki, w dwóch pozostałych — ramię z mieczem. W labrach infuła opacka i pastorał⁴.

Postaci na ścianie południowej (il 1, 6, 10) wszystkie zwrócone w prawą stronę przedstawiają kolejno od lewej, wg zachowanej inskrypcji: Przemysława króla polskiego, Wacława króla czeskiego, Władysława Łokietka, Wacława księcia brandenburskiego, Wielkiego Mistrza krzyżackiego Winricha v. Kniprode i Kazimierza Jagiellończyka. U stóp postaci godła herbowe.

Malowidło traktowane jest płaszczyznowo i linearnie z próbami modelunku. Wszystkie postaci są na pochylej, ułożonej z flizów posadzce ustawione sztywno na rozstawionych nogach, obutych bądź w renesansowe, spięte paskiem trzewiki o szerokich nosach, bądź w kończyste ciżmy lub też opancerzonych. Odziane są w futrzane szuby, traktowane schematycznie o szerokich pionowych fałdach. Postaci Mestwina II i Świętopełka przedstawiono w pełnych zbrojach. Królowie noszą na głowach korony, książęta futrzane kołpaki. Sambor i Krzyżak z odkrytymi głowami, Świętopełk w hełmie. Królowie dzierżą w rękach berła,

⁴ Taki sam herb występuje w zwieńczeniu epitafium ibidem, oraz na wsporniku w transepcie katedry.

Il. 9. Oliwa. Katedra, południowa ściana prezbiterium, malowidło ściennie, fragment z widoczną łuszczącą się warstwą malarską. Przed konserwacją

9. Oliwa. La Cathédrale, le mur sud du chœur. Détail — la couche de couleur qui s'écaille. Avant la restauration

Il. 10. Oliwa. Katedra, południowa ściana prezbiterium, malowidło ścienna z postacią Kazimierza Jagiellończyka.
Trzy fazy pracy

10. Oliwa. La Cathédrale, le mur sud du chœur. La peinture représente le roi Casimir Jagellon. Trois phases du travail.

pozostałe postaci miecze lub proporce. Maria w koronie, w sukni z wycięciem w karo i płaszczu narzuconym na ramiona podtrzymuje siedzącą na kolanach nagie Dzieciątko. Twarze, pozbawione rysów indywidualnych, okolone są bujnym zarostem. Wyjątek stanowią Świętopełk, Mestwin II i Jagiellończyk przedstawieni bez zarostu. W odróżnieniu od opisanych, postać fundatora malowideł w stroju opackim potraktowana jest bardziej indywidualnie z dążnością do ujęcia portretowego (il. 8). Napisy wykonane gotycką majuskułą z powszechnym stosowaniem skrótu 9-us, ligatury AE i ściągnięć. Paleta malarska składa się z: bieli, żółcieni, brązu, dwóch rodzajów czerwieni, zieleni, niebieskiej i czerni, uzupełniona złotem płatkowym i srebrem, laserowanym błękitem.

W partiach gzymsu i na skrajnych kolumnach we wschodniej części zarówno na ścianie północnej jak i południowej w wyłuszczeniach warstwy tynku z malowidłem widoczne są ślady wcześniejszego malowania (il. 7) w postaci czarnych półkoli uszeregowanych w rzędzie na wspólnej czarnej linii, sugerujących podobnie biegnące obramowanie jak w obecnym malowidle. Z przeprowadzonych badań wynika, że tynk z wcześniejszym malowidłem zachowany jest tylko częściowo w partiach gzymsu i wzdłuż wschodnich krawędzi malowidła. W środkowych partiach nie zauważono wcześniejszego tynku.

Analizując formalne wartości malowidła oraz przedstawioną postać opata Kaspra Jeszke (sprawował władzę 1569—87), biorąc pod uwagę spalenie kościoła w 1577 r. i jego odbudowę w latach 1578—83, należy przyjąć jako czas powstania malowideł lata 1583—87. Z zachowanych śladów wcześniejszego malowidła należałoby wnioskować, że obecne malowidła są jakgdyby powtórzeniem w nowej redakcji istniejących podobnych przedstawień, zniszczonych w czasie pożaru. Powtórzenie w 1613 r. tych samych postaci na obrazach malowanych na deskach świadczyć może o sile tradycji.

Stan zachowania malowideł po odsłonięciu przedstawiał się następująco. Powierzchnia malowidła, pokryta grubą warstwą kurzu, przeparta była licznymi otworami po hakach o średnicy od 18 do 30 cm. (il. 1, 2). Górne partie malowidła, wschodnie narożniki oraz pasy inskrypcyjne pokryte były kilkoma warstwami pobiał. Na całej powierzchni występowało łuszczenie i zwijanie się farby (il. 8, 9), bądź proskowanie się, w zależności od użytego spoiwa, które spowodowało osypywanie się warstwy malarskiej na dużych przestrzeniach, widoczne szczególnie w partiach zachodnich (na ścianie północnej postać Świętopełka i Mestwina, na ścianie południowej Jagiellończyka (il. 2, 10)). W wielu miejscach widoczne były zmarszczenia farby, charakterystyczne dla spoiwa olejnego. Ponadto występowało charakterystyczne strefowe uszkodzenie warstwy malarskiej, zgodne z układem cegieł (il. 2, 10). Na

Il. 11. Oliwa. Katedra, północna ściana prezbiterium, fragment napisu. Po punktowaniu

11. Oliwa. La Cathédrale, le mur nord du chœur, détail de l'inscription. Après les retouches

ścianie południowej w części zachodniej wzdłuż postaci Jagiellończyka biegnęła falistą linią pęknięcie. Wzdłuż pęknięcia i wokół otworów po hakach tynk odstawał od podłoża, tworząc rozległe pęcherze.

Przebieg prac konserwacyjnych. Wykonano badania próbek tynków, pobiał i warstwy malarskiej na spoiwo i barwniki. Badania wykazały obecność pobiału wapiennej bez dodatku kredy. W niektórych partiach malowidła występuje w podkładzie biel ołowiana z olejem. Obecność bieli ołowianej występuje wyraźnie pod kolorem zielonym i żółtym. Dominującym spoiwem jest tempera. Obok niej w niektórych barwnikach, przede wszystkim w zieleni i żółcieni, a także w niektórych partiach bieli występuje olej. Wykonano próby oczyszczania malowideł. W partiach, w których warstwa malarska była dobrze związana z podłożem, czyszczenie wykonywano pędzlem wzdłuż faktury malowidła, następnie gałką ugnieczonego mięksiszu chleba zebrano pył. Proszkujące się partie malowidła przed oczyszczeniem zabezpieczano 1/2% roztworem polialkoholu winylu. Nadmiar roztworu wraz z pyłem usuwano z powierzchni za pomocą watki nawiniętej na pensetę. Po wyschnięciu malowidło oczyszczano skalpelem, pędzlami i gałkami ugnieczonego chleba. Łuszczące i zwijające się partie warstwy malarskiej (il. 9), zabezpieczano w następujący sposób: na malowidło wprowadzano miękkim pędzlem roztwór 10% polialkoholu winylu z glikolem, a następnie podgrzewano promiennikami do podczerwieni. Zwilżone i podgrzane łuski farby uelastyczniały się i przyciśnięte tamponem z folii polietylenowej wypełnionym piaskiem przylegały do podłoża. Warstwę kurzu i zanieczyszczeń usuwano bezpośrednio po wprasowaniu wilgotną watką na pensecie. Malowidło zyski-

wało na intensywności i nie ulegało pociemnieniu.

Dużą trudność sprawiało usuwanie pobiał i tynków z warstwy malarskiej. Po oczyszczeniu całe malowidło utrwalono ponownie 15% roztworem polialkoholu winylu z glikolem, a następnie podgrzewano promiennikami. (W ciągu dwuletniej obserwacji stanu zachowania malowideł nie dostrzeżono żadnych zmian). Partie odstającego tynku wiązano z podłożem zastrzykami dyspersji polioctanu winylu. Drobne obłamane kawałki tynku wzdłuż pęknięcia przyklejono na styk tym samym tworzywem. Brzegi tynków wokół ubytków izolowano dyspersją polioctanu winylu, następnie wyklejano włóknami konopnymi zanurzonymi w tej samej emulsji. Również wszystkie uszkodzenia tynku izolowano przed kitowaniem polioctanem winylu.

Po wykonaniu zabezpieczenia tynków przystąpiono do usuwania haków. Stwierdzono, że większość z nich przechodzi przez całą grubość muru (1 m). Haki w górnej partii malowideł

były zakotwione po drugiej stronie muru nad sklepieniem obejścia, natomiast haki dolnego rzędu były zakotwione w murze od strony obejścia, pod tynkiem. Po przebadaniu warstw pobiał leżących na tynku zamykającym otwory w miejscach kotew i stwierdzeniu, że nie zawierają warstw malarskich odbito tynki i rozkotwiono większość haków. W wypadku niemożności rozkotwienia, odcinano je w murze, przepalając palnikiem acetylenowym. Otwory po hakach wypełniono ceglami. Wszystkie uszkodzenia tynku wypełniono zaprawą wapienną. Łaty nowego tynku i kity pokryto pobiałą wapienną, podbarwioną do koloru tła. Punktowania wykonano barwnikami utartymi z polialkoholem winylowym, metodą kreskowania poziomego. W pasie inskrypcyjnym punktowano tylko tło, pozostawiając litery i znaki pisarskie nie punktowane (il. 11). Nie wykonano rekonstrukcji malowideł, która miała być objęta oddzielnym zleceniem.

Ewa Wolska, Toruń

LA CONSERVATION DES PEINTURES MURALES DU XVIe SIECLE AU CHOEUR DE LA CATHEDRALE D'OLIWA

En 1956 des peintures murales de la fin du XVIe siècle furent découvertes sur les murs nord et sud du choeur de la cathédrale d'Oliwa. Elles étaient cachées sous des tableaux de 1613 et elles représentent le fondateur et les bienfaiteurs de l'église et du cloître des Cisterciens à Oliwa. Ces peintures, fondées par l'Abbé Kasper Jeszke (mort en 1587), sont en huile et en tempera. Leur état de conservation était inégal — par places la couche de peinture s'écaillait, s'enroulait ou se réduisait en poudre. Toute la surface des peintures était couverte de poussière et en partie de chaulage. Aux nombreux endroits le crépi n'était pas bien attaché au mur et il était endommagé par des clous. Les travaux de conservation furent réalisés en 1961 par un groupe de restaurateurs de l'Institut de la Technologie et

des Techniques Pictorales de l'Université Nicolas Copernic de Toruń. Les parties endommagées de la couche de peinture furent recouvertes de la solution du polyalcool de vinyl et du polyglycol d'éthylène en chauffant la surface avec des rayons jusqu'à l'infrarouge et en la repassant à l'aide de tampons mous isolés par des feuilles de polyéthylène. Les clous furent enlevés. Là où il se séparait du mur le crépi fut attaché par des injections de polyacétate de vinyl dispersé dans de l'eau. Les endroits endommagés du crépi furent réparés à l'aide du mortier après avoir isolés les bords par le polyacétate de vinyl. Les retouches furent faites aux couleurs à base de polyalcool de vinyl par des traits horizontaux. Les reconstructions de peintures sur des crépis nouveaux seront réalisées plus tard